

**SECUS FLUMEN TITIUM:
O RAZGRANIČENJIMA I
PROMJENAMA OKO RIJEKE
KRKE PRIJE I NA POČETKU
PRINCIPATA**

**SECUS FLUMEN TITIUM:
ON BOUNDARIES AND
CHANGES ALONG THE
RIVER KRKA BEFORE AND
AT THE BEGINNING OF
PRINCIPATE**

Slobodan Čače

Odjel za povijest / Department of History
Sveučilište u Zadru / University of Zadar
Ruđera Boškovića 5
HR - 23000 Zadar
scace1946@gmail.com

UDK / UDC:
94 (398) : 711.42
911.6 (398)

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper
Primljeno / Received: 25. 11. 2012.

ABSTRACT

Rad obrađuje nekoliko problema povezanih s odnosima među domaćim zajednicama (Skardona, Promona, Varvarija) te raspravlja o teritorijalnim odnosima u kontekstu različitih vidova rimskog djelovanja u pojasu duž srednjeg i donjeg toka Krke. Dokazuje se da treba potpuno otkloniti tezu o dominantnoj ulozi liburnske Varvarije u kasnom predrimskom razdoblju, posebno s obzirom na Skardonu, Promonu i Burnum. Skardona je, kako svjedoče književni i natpisni izvori, već prije Augusta važna gradska općina Liburnije. Također se zalaže za to da se Promona, unatoč poznatom Apijanovom navodu (liburnski grad), treba smatrati etnički delmatskim područjem, dok bi njeno pripadanje Liburniji bila rimska mjera za obranu od delmatskih prodora. U drugom dijelu se raspravlja o teritorijalnim odnosima stvorenim osnivanjem legijskog tabora u Ivoševcima (Šuplja crkva) i napose o pitanjima pravnog položaja *prata* odnosno *territorium legionis*.

Ključne riječi: Liburni, Delmati, provincija Dalmacija, Skardona, Promona, Varvarija, Burnum, rani Principat, teritorijalni odnosi

ABSTRACT

This paper deals with the relationships between autochthonous communities (Scardona, Promona, Varvaria) and the territorial relations in the context of different influences the Romans had in the area along the Middle and Lower part of the Krka River. It is argued that the thesis on the dominant role of Liburnian Varvaria in the Late pre-Roman period should be abandoned, especially in relation to Scardona, Promona and Burnum. According to the literary and epigraphic sources, Scardona was, even before Augustus, an important Liburnian community. This paper also advocates that, despite Appian's well known citation about it being a Liburnian town, Promona should be considered to belong to the territory of the Delmatae by ethnicity, and attribution to Liburnia should be seen as a Roman defence strategy against the Delmatae attacks. The second part of the paper brings about a discussion on the territorial relations that arose from the establishment of the legionary camp in Ivoševci (so-called "Hollow Church" site) and also covers the question of the legal status of *prata*, i.e. *territorium legionis*.

Key words: Liburni, Delmatae, province of Dalmatia, Scardona, Promona, Varvaria, Burnum, Early Principate, territorial relations

Pred više od dva desetljeća objavio sam prilog posvećen teritorijalnim odnosima na jugoistočnom obodu Liburnije ili, pojednostavljeno, u širem pojasu duž rijeke Krke.¹ Prisjećajući se tadašnjih živih rasprava s dragim prijateljem i kolegom Franjom Smiljanićem o topografskim i drugim pitanjima u vezi s tim područjem, kako u antici tako i u srednjem vijeku, činilo mi se prikladnim posvetiti mu prilog u kojem bih sažeto prikazao nova sagledavanja nekih od tada raspravljanih problema. Žarište razmatranja o tim pitanjima poglavito su odnosi koji su nastajali i mijenjali se od vremena koje neposredno prethodi djelovanju Rimljana u ovoj oblasti, pa do ranog 1. st. po Kr. – dobu koje je obilježeno formiranjem provincije Dalmacije, čemu vremenski (približno) odgovara sklop Plinijevih podataka izvedenih iz “provincijske statistike”.

Ovdje bih izložio nekoliko problema u vezi s odnosima među domaćim zajednicama (Skardona, Promona, Varvarija), a zatim napose o teritorijalnim odnosima u kontekstu različitih vidova rimskog djelovanja u pojasu duž srednjeg i donjeg toka Krke.

I.

SKARDONA.

1.1. Skardona je u rimskom razdoblju imala znatnu ulogu, od toga da je bila sjedištem sudbenog okruga (*conventus [iuridicus]*), sve do toga da je postala biskupskim sjedištem; arheološki i danas slabo poznavanje grada ipak otežava poznavanje ovog važnog središta.² Isto je razlogom tomu što ima više otvorenih, čak i težih pitanja u pogledu predrimskog i početnog rimskog razdoblja Skardone. Ovdje ćemo se posebno osvrnuti na ulogu Skardone u kasnoliburnskom razdoblju.

Da Skardona u predrimskom razdoblju nije bila posve autonomna liburnska općina, svojevremeno je već pretpostavio M. Suić. Prva istraživanja Varvarije (Bribirska glavica) po prvi put su pružila uvjerljive, arheološki dokumentirane potvrde dinamičnog razvoja kasnoliburnskih općina, odnosno njihovih utvrđenih središta. Već su ranije bili poznati, primjerice, bedemi helenističkog tipa Nedinuma ili Aserije, pa i same Varvarije,

More than two decades ago, I published a paper dedicated to the territorial relations in the southeast end of Liburnia, or to put it simply, the relations throughout the wider area of the Krka River.¹ While remembering the heated discussions I had with my dear friend and colleague Franjo Smiljanić, about the topographic and other issues concerning the area in question, in both the Antiquity and the Middle Ages, it seemed like a good idea to dedicate him a paper which would summarize the new realizations on some of the issues that we had discussed. This discussion is mainly focused on the establishment of relations and the changes they went through since the period that preceded Roman activities on this territory, up to the early 1st century AD – the period marked by the establishment of the province of Dalmatia which also (approximately) corresponds to the collection of Pliny's data extracted from the “provincial statistics”.

I would like to set forth a couple of problems that arise from the relations between the autochthonous communities (Scardona, Promona, Varvaria), especially regarding the territorial relations in the context of different Roman influences in the area along the Middle and Lower Krka River.

I.

SCARDONA.

1.1. Scardona played a major role during the Roman era being the centre of the judicial district (*conventus [iuridicus]*) and at a later time an Episcopal centre as well. Archaeological findings do not project a clear picture of the town, which makes it harder to understand this important centre.² Several unsolved and complex questions regarding the pre-Roman and Early Roman period of Scardona further complicate the insight into the problem. Therefore, in this article a special emphasis will be placed on the role Scardona played in the Late Liburnian period.

M. Suić once presumed that, during the pre-Roman period, Scardona was not a completely autonomous Liburnian community. The initial archaeological excavations in Varvaria (Bribirska glavica) gave convincing archaeological attestations of the dynamic development of the Late Liburnian communities, that is, their fortified centres. The city-walls of Hellenistic features were previously attested in Nedi-

1 S. ČAČE, 1989.

2 M. ZANINOVIĆ, 1998; I. PEDIŠIĆ, 2001; M. GLAVIČIĆ, 2007.

1 S. ČAČE 1989.

2 M. ZANINOVIĆ 1998; I. PEDIŠIĆ 2001; M. GLAVIČIĆ 2007.

no po prvi put se moglo suvremenim arheološkim iskapanjem pokazati da se radi o željeznodobnim gradinskim naseljima, koja se u posljednjim stoljećima pr. Kr. urbaniziraju i umnogome očituju opću kulturnu integraciju u razvijeni antički svijet. U daljnjem proučavanju M. Suić je pošao od postavke da je Liburnija, na temelju starijeg razvoja, postala skupom općina. I nadalje, da te općine nisu bile podjednake: kao što je jasno svjedočila vodeća uloga razmjerno velikog predrimskog Zadra, činilo se umjesnim pretpostaviti da su i neke druge istaknute općine mogle u svojoj užoj zoni imati donekle sličnu ulogu.³

Kazavši da, barem prema Pliniju, Skardona nema *ius Italicum* – jer ga nije ni imala u Plinijevo doba, Suić ističe da Skardona municipalno uređenje stječe tek pod flavijevskim carevima (s pozivom na *CIL* 3, 2802: *Genio / municipi(i) / Fl(avi) Scard(ona)e*)).

1.2. Kakvi su odnosi na ovom rubnom pojasu Liburnije vladali prije toga? “Da je (Skardona) sačinjavala neku posebnu užu teritorijalnu zajednicu autohtonog tipa, teško je vjerovati s obzirom na veliku blizinu Varvarije (16 km!) i na periferni položaj nje same [tu se poziva, bilj. 63, na Plinija 3, 141, gdje se ističe da je tu *finis Liburniae*; nap. S. Č.], pa je teško pomišljati na to da je mogla biti centar jedne takve zajednice. Vjerojatnije je da je i njezin teritorij bio u domeni šire varvarinske zajednice. U prilog toj pripadnosti mogao bi biti i jedan spomenik nađen u Skardoni, koji je vjerojatno odraz situacije iz vremena dok ona još nije bila municipijem. Iz tog natpisa saznajemo da su kod popravljavanja skardonitanskog pretorija sudjelovali i Burnistae [s pozivom na *CIL* 3, 2809, u bilj. 64; nap. S. Č.], članovi šire zajednice sa središtem u Varvariji.”⁴

Počnimo s tim da je Skardona preblizu Varvariji (16 km). Zračna udaljenost zapravo je nešto veća od 13 km, što znači čak i manje od Suićeva iznosa, ali se ipak nalazi unutar očekivane prosječne razdaljine između središta liburnskih općina. Sam periferni smještaj Skardone, kako ga naznačuje Plinije, ovdje nije posebno važan: Skardona jest na rubu Liburnije (koje i kakve, Suić ne spominje), ali o artikulaciji prostornih odnosa,

num, Asseria and even Varvaria, but for the first time the modern archaeological excavations were able to confirm that these were truly Iron Age hill-fort settlements which became urbanized in the last few centuries BC and in many ways reflected the universal cultural integration into the developed world of Antiquity. M. Suić in his further studies theorised that Liburnia, based on its previous development, became an aggregation of communities. Furthermore, these communities were not of equal importance, which is fairly evident in the leading role the relatively big pre-Roman Zadar had in the area, and therefore it seemed appropriate to assume that there were also other prominent communities that could have easily had a similar role in their immediate surroundings.³

By stating that, at least according to Pliny, Scardona did not have *ius Italicum* – which is true for Pliny's time, Suić emphasizes that the municipal system was acquired under the reign of Flavian emperors (referring to *CIL* 3, 2802: *Genio / municipi(i) / Fl(avi) Scard(ona)e*)).

1.2. What were the relations in this peripheral area of Liburnia? “It is hard to believe that Scardona could form a small separate autonomous territorial community given its peripheral position [referring to note 63, Pliny 3, 141, which emphasizes the existence of *finis Liburniae*; annot. S. Č.] and the proximity of Varvaria (16 km!); therefore it is hard to think of Scardona as being the centre of such a community. It is more probable that its territory belonged to the wider Varvarian community. A monument found in Scardona, which is believed to reflect the time when Scardona was still not a municipium, could attest to this claim. The inscription tells us that the Burnistae [referring to *CIL* 3, 2809, note 64; annot. S. Č.], who were members of a wider community with their centre in Varvaria, also contributed to the reconstruction of the praetorium of Scardona.”⁴

Let us start with the claim that Scardona is far too close to Varvaria (16 km). Direct distance is actually little more than 13 km, which is less than Suić calculated, but still well within the expected average distance between the centres of Liburnian communities. The peripheral location of Scardona, as Pliny describes it, is not of great importance in this case: Scardona was indeed located at the far end of Liburnia (which and

3 M. SUIĆ, 1962.

4 M. SUIĆ, 1962, 194.

3 M. SUIĆ 1962.

4 M. SUIĆ 1962, 194.

čak i mogućnosti da Skardona ima zemljišta preko rijeke, nemamo nikakvih podataka.⁵

Kod pozivanja na natpis *CIL* 3, 2809 očividno je došlo do grubog previda.⁶ Tekst je datiran antoninskim periodom i prema tome kasniji od vremena postanka skardonitanskog municipija.⁷ S druge strane, posve je jasno da se radi o pretoriju koji je služio sjedištu skardonitanskog konventa. Zajednice koje su mu pripadale imale su određene obveze, a nekoliko njih u ovoj je prigodi moralo financirati obnovu pretorija u Skardoni. U tekstu se sačuvalo jedino ime Burnista, a koja je druga zajednica sudjelovala nemoguće je utvrditi jer daljnji tekst nedostaje.

Gore rečenom valja dodati i treći element. Suić se ovdje nedovoljno bavi antičkim književnim tekstovima koji govore nešto više o Skardoni, dakle onim Strabonovim i Plinijevim. I sam Plinijev tekst, premda uvelike korišten, ni jednom nije pomnije analiziran kako bi se iz autorova sagledavanja toga teksta, te osobito skupina podataka koje sadrži, mogle jasnije razabrati i autorove konkretne "opcije". No, upravo kod spomena Skardone (Plinije, *Nat. hist.* 3, 141) nalazimo podatak koji je teško pomiriti s prilikama koje su vladale nakon uspostave provincije Dalmacije. *Dalmatia*, koja kod Skardone započinje (a gdje Liburnija završava), pripada stanju koje prethodi provinciji Dalmaciji i podjeli po konventima. O tome ne bi bilo umjesno dulje raspravljati. Ostanimo samo na onomu što izvori kažu za Skardonu.

Prema Pliniju, Skardona je, kako se podrazumijeva, *oppidum* na rubu Liburnije, odnosno skardonitanskog konventa. Donosi i udaljenost od mora (12 milja – što je točna udaljenost), podatak koji se nadovezuje na prethodna dva: o udaljenosti od Jadera do Kolenta (Murter) i od Kolenta do ušća Krke, tako da imamo i ukupnu dužinu plovnog puta od Zadra do Skradina (60 milja).⁸ Vrlo je vjerojatno da su ovi iznosi preuzeti iz Agripinih Komentara, koji su povezani s po-

what kind of Liburnia Suić does not reveal), however, we do not have any information about the articulation of territorial relations or even the possibility of Scardona owning a land across the river.⁵

When referring to the inscription *CIL* 3, 2809, it becomes obvious that there was an unfortunate oversight.⁶ The text was dated to the Antonine period and, according to that, it came about after the development of the municipality of Scardona.⁷ On the other hand, it is very clear that this was a praetorium which served as the centre of the *conventus Scardonitanus* whose communities had certain obligations, and where several of them, like in this occasion, had to finance the reconstruction of the praetorium in Scardona. The preserved text mentions only the Burnistae and it is impossible to find out the name of the other community because a part of the text is missing.

A third element has to be added to the two mentioned above. Here Suić did not sufficiently engage himself in the study of ancient literary texts, such as those written by Strabo or Pliny, which provide better insight of Scardona. Although Suić often quoted Pliny's text, he never analyzed it in detail, in order to enable a better understanding of his view of the text (especially of the clusters of data it contains) and his specific "options". But, when mentioning Scardona (Pliny, *Nat. hist.* 3, 141), we find a piece of information that is hard to reconcile with the circumstances present after the establishment of the province of Dalmatia. *Dalmatia* which begins at Scardona (where Liburnia ends) belongs to the period before the establishment of the province of Dalmatia and its division in convents. Any further discussion would be considered impertinent. Instead, let us consider the information ancient sources provide about Scardona.

As far as it may be inferred from Pliny's text, Scardona was the *oppidum* at the far end of Liburnia and the *conventus Scardonitanus*. Pliny also mentions how far it is from the sea (12 miles – which is the exact distance), which is a piece of information that

5 Budući da je gotovo sigurno granicu tvorila Guduća, time je određena međa spram općine sa sjedištem na Gradini nad Dragišićem. Teritorijalni odnosi spram Varvarije, međutim, potpuno su nejasni.

6 *CIL* 3 2809: *Praetoriu[m vetustate] / conlapsu[m ---] / Burnistae [---]ses ex pecunia publ(ica) refecer(unt)] / Scapul[a Tertullus] / leg(atus) Augg(ustorum) p[ro]v(inciae) Dalmatiae] / restit[uit]*.

7 Namjesnik *Scapula Tertullus*; najvjerojatnije oko 161.-169. g. (suvladavina M. Aurelija i Vera), usp. J. J. WILKES, 1969, 447, br. 24.

8 S. ČAČE, 1995.

5 It is almost certain that Guduća represented the border, which defined the boundary towards the municipality with its center in Gradina above Dragišić. The territorial relations with Varvaria, however, remain unclear.

6 *CIL* 3 2809: *Praetoriu[m vetustate] / conlapsu[m ---] / Burnistae [---]ses ex pecunia publ(ica) refecer(unt)] / Scapul[a Tertullus] / leg(atus) Augg(ustorum) p[ro]v(inciae) Dalmatiae] / restit[uit]*.

7 Governor *Scapula Tertullus*; probably around 161-169 AD (joint rule of M. Aurelius i Verus), cf. J. J. WILKES 1969, 447, no. 24.

znamenom Agripinom kartom. Ovo u najmanju ruku indicira veliko značenje Skardone u posljednjim desetljećima 1. st. pr. Krista.

1.3. Posebno značenje ima spomen Skardone u Strabona – to je ujedno i prvi spomen Skardone u antičkoj književnosti. Ondje Strabon spominje plovnu rijeku ne navodeći joj imena, kazavši da njome tereti plove sve do Delmata, odnosno da je tu liburnski grad Skardon: ἐν δὲ τῷ παράπλῳ ποταμῶς φορτίοις ἀνάπλουν ἔχων μέχρι Δαλματέων, καὶ Σκάρδων Λιβυρνή πόλις (7, 5, 4). Može li se datirati ovaj Strabonov navod? Spomen Skardone, liburnskog grada (i važne luke) smislaono je, ali i vremenski, bio poravnat sa spomenom Salone na mjestu gdje se govori da je Salona luka Delmata: καὶ ἡ τῶν Δαλματέων παραλία καὶ τὸ ἐπίνειον αὐτῶν Σάλων (7, 5, 5). Strabonov je, pak, izvor vrlo vjerojatno Artemidorovo geografsko djelo, koje sigurno nastaje prije 100. g. pr. Kr., ali moguće i prije 120. g. pr. Kr.⁹ Stoga valja računati na mogućnost da je Skardona kao važno naselje i općina mogla biti zabilježena već u 2. st. pr. Krista.

Izraz *polis* također ima veliko značenje. Može se raspravljati o tome valja li doslovno tumačiti Strabonov izraz *polis* na ovom mjestu. U najmanju ruku je izvjesno da se Strabon izrazom ne služi sasvim dosljedno, a također je jasno da je mogao preuzeti izraz iz djela nekog autora kojeg je načelno smatrao vjerodostojnim, pa ga nije ni provjeravao. Njegov vjerojatni izvor, Artemidor, u tom pogledu kao da je nastojao dosljedno razlikovati naselja po važnosti i veličini: tako za Tergeste kaže da je *kōmē* “selo” Karna (Artemidor u Stjepana Bizantinca, s. Τέγεστρα).¹⁰ Uostalom, samo malo dalje Strabon navodi da Delmatima pripadaju i naselja koja su gradovi: Salona, Ninija, Promona, pa Stari i Novi Sinotij (7, 5, 5). Ninija nije identificirana ni danas, a nije jasno ni što bi bili Stari i Novi Sinotij, ali se za ostale može ustvrditi da su bili znatna naselja i centri te da ih je bilo opravdano imenovati polisima, kako bi ih se razlikovalo od ostalih naselja.

Strabon pak spominje Skardonu u vezi s plovnošću donjeg toka Krke. Ne imenujući Krku, Strabon ističe da uz rijeku tereti stižu sve do Delmata. Drugim riječima, Skardona je odavna bila vrlo važna luka – dakle ne samo opskrba luka s obzirom na

accompanies the two aforementioned facts about the distances between *Iader* and *Colentum* (Murter) and *Colentum* and the Krka estuary, thus giving us the total length of the maritime route from Zadar to Skradin (60 miles).⁸ It is very likely that these distances were taken from the Agrippa's Commentaries (which are connected to the renowned Agrippa's map). This, at the very least, indicates the significance of Scardona in the last decades of the 1st century BC.

1.3. However, data on Scardona brought by Strabo are of particular importance and they are the first mention of Scardona in ancient literature. In his work, Strabo mentions a navigable river but he does not name it. Instead, he describes how cargo is being transported via this river all the way up to the territory of the Delmatae and that there is the Liburnian town of *Skardon*: ἐν δὲ τῷ παράπλῳ ποταμῶς φορτίοις ἀνάπλουν ἔχων μέχρι Δαλματέων, καὶ Σκάρδων Λιβυρνή πόλις (7, 5, 4). Is it even possible to date Strabo's claim? The reference to Scardona, the Liburnian town (and an important port) is by its meaning and chronology parallel with the reference to Salona described as the port of the Delmatae: καὶ ἡ τῶν Δαλματέων παραλία καὶ τὸ ἐπίνειον αὐτῶν Σάλων (7, 5, 5). However, Strabo's source, most probably Artemidorus' geographical work, almost certainly originated from the period before 100 BC, or maybe even before 120 BC.⁹ Therefore, it has to be taken into consideration that, being an important settlement and municipality, Scardona could have been recorded as early as the 2nd century BC.

The term *polis* also has an important meaning. It is debatable whether or not to literally interpret the term *polis* Strabo uses. Strabo is not consistent in using this term and it is also evident that he could have taken this expression from the works of some other author, whom he deemed reliable and did not bother to check. It is as if his presumed source, Artemidorus, in this respect, tried to be consistent in distinguishing the settlements according to their importance and size: consequently calling Tergeste *kōmē* “village” of *Carni* (Artemidorus by Stjepan Bizantinac, see Τέγεστρα).¹⁰ After all, further in the text Strabo claims that the settlements that function as towns, like Salona, Ninia, Promona and Old and New Sinotium (7, 5, 5), all belong to the Delmatae. Ninia is yet to be identified, while the Old and New

9 R. BALADIÉ, 1989, 23.

10 V. opširnije u V. VEDALDI IASBEZ, 1994, 414, 416.

8 S. ČAČE 1995.

9 R. BALADIÉ 1989, 23.

10 For more details see V. VEDALDI IASBEZ 1994, 414, 416.

rimsku vojsku. Naprosto riječ je o važnom lučkom trgovištu za okolno područje.

Ako je, dakle, Skardona dovoljno velika i važna da se već u drugoj polovici 2. st. pr. Kr. označi kao polis, uvelike je oslabljena hipoteza o njejoj podređenosti Varvariji – koja se ionako ne spominje do početka carskog razdoblja.

Naposljetku još jedna opaska. Svojedobno je J. Šašel zamijetio kako začuđuje razmjerno kasna municipalizacija Skardone. Uz ostalo, istaknuo je da je Skardona postala sjedištem konventa; s druge strane, podsjetio je na primjere promjene titulara u čast carskog imena.¹¹ Istina, sjedište konventa nije nužno povezano sa statusom mjesta koje je izabrano kao središte. Noviji nalaz natpisa iz sjeverozapadne Hispanije svjedoči da je za sjedište asturskog konventa Bliže (*Citerior* – Tarakonske) Hispanije (Plinije, 3, 18 i 28) izabrano mjesto prozvano po oltaru – mjestu okupljanja i kulta, pa je i sam konvent nazvan *conventus Arae Augusti*.¹² Koje desetljeće kasnije nastao je grad *Asturica Augusta* (Astorga), *urbs magnifica*, kako veli Plinije. Drugim riječima, moguće je da su Flavijevci posebno pogodovali Skardoni koja je dobila naslov “flavijevske”, a da sam grad tada nije dobio municipalni ustroj. Idući istim smjerom, čini se da bi u daljnjim razmatranjima trebalo imati na umu mogućnost da je Skardona doista pod Flavijevcima integrirala neke od susjednih općina (Velika Mrdakovica – *Arausa/Arauzona*, Gradina u Dragišiću; v. Kartu 1).¹³

Sinotium still remain a mystery, but the rest of them are attested to have been larger settlements and centres, which were, with good reason, called *poleis* in order to distinguish them from other settlements.

Strabo mentions Scardona in relation to the waterway of the Lower Krka. He does not name the river but he does emphasize that cargo was being transferred all the way up to the Delmatae. In other words, Scardona was not only a military supply port, but had always been an important port and simply put an important market town for the surrounding area.

If Scardona was big enough and important enough to have been given the name *polis* as early as the second half of the 2nd century BC, then the hypothesis about it being subordinate to Varvaria, is weakened, especially because there is no mention of Varvaria before the beginning of the Imperial period.

We are left with one more note to address. In his time, J. Šašel noticed how surprising it was to find out that Scardona had been given the municipality relatively late. Among other things, he emphasized that Scardona did become the centre of the convent, but on the other hand, he noted the examples of changes in the titulars honouring the imperial name.¹¹ However, the fact remains that the centre of the convent did not necessarily reflect the status of the place chosen to become the centre. The newly discovered inscription found in the northwest Hispania proves that the centre of the Asturian convent of Nearer (*Citerior* – Tarraconensis) Hispania (Pliny, 3, 18 and 28) was named after an altar – the place of gathering and cult, thus causing the convent to be named *conventus Arae Augusti*.¹² A few decades later, according to Pliny, the town of *Asturica Augusta* (Astorga), *urbs magnifica* emerged. It is possible that the Flavians were especially generous towards Scardona, which was given the title “Flavian” but acquired a municipality long before that. In addition to that, the possibility that Scardona did in fact integrate some of its adjacent municipalities (Velika Mrdakovica – *Arausa/Arauzona*, Gradina in Dragišić; see Map 1) into its territory should be kept in mind.¹³

11 J. ŠAŠEL, 1974, 7-8. O flavijevskom periodu u Dalmaciji: J. ŠAŠEL, 1983.

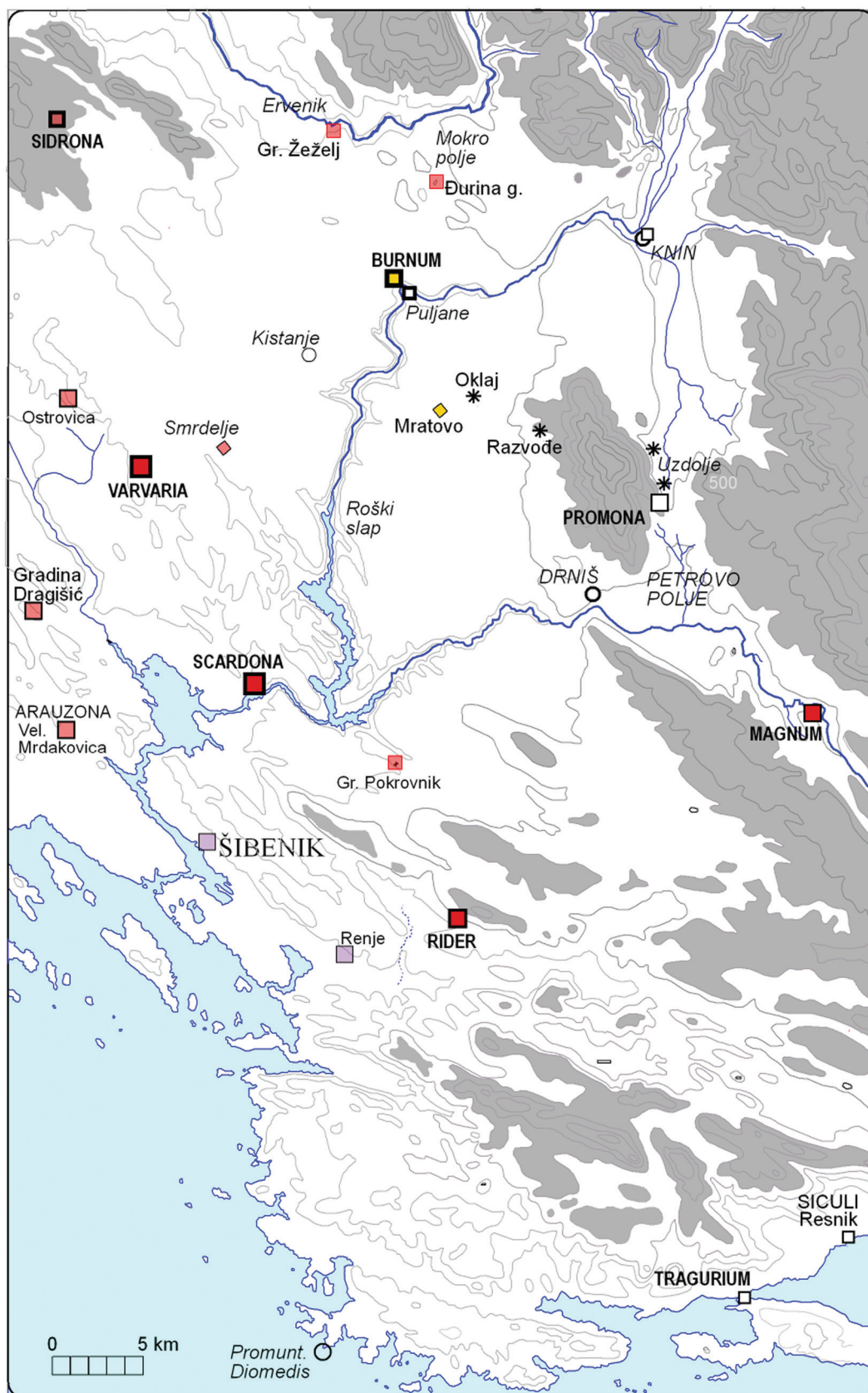
12 M. D. DÓPICO CINZOS, 1986.

13 Doduše, govoreći o prokonzularnim provincijama ranog Carstva, korisne napomene o živoj zainteresiranosti gradova da ostanu (ili postanu) sjedištima sudbenih okružja, uključivši nimalo nevažni gospodarski interes: G. P. BURTON, 1975, 98 i dr.

11 J. ŠAŠEL 1974, 7-8. Regarding the Flavian period in Dalmatia: ŠAŠEL 1983.

12 M. D. DÓPICO CINZOS, 1986.

13 When talking about the proconsular provinces of the early Empire, useful notes about towns striving to remain (or to become) judicial centres including the important economic aspect, can be found in: G. P. BURTON, 1975, 98ff.

Municipiji ranog Principata
Early Principate municipia	Domorodačka središnja naselja koja traju do sredine
1. st. pr. Kr. - Native centers living up to mid 1st cent. BC
Domorodačka središnja naselja - <i>civitates</i>
rimskog doba - Native centers - <i>civitates</i>
in the Roman period	Središnje gradine starijeg željeznog doba - Early Iron Age
central hill-forts
	Boundary stones

2.

PROMONA

2.1. Prvo otvoreno pitanje u vezi s Promonom jest pitanje etničke pripadnosti. Apijan dvaput spominje da je Promona liburnski grad (*Illyr.* 12 [34] i 25 [72]), dok domorodačka imena s područja Promone odreda pripadaju “srednjodalmatskom” imenskom području i, prema tome, Delmatima u etničkom smislu.¹⁴ Općenitije govoreći, ovakvo grupiranje antroponima ovdje nije nebitno. Domaća antroponimija obiju susjednih područja načelno razgraničenih Krkom, liburnskog u sjevernoj Dalmaciji i delmatskog u srednjoj, poznata nam je zahvaljujući razmjernoj brojnosti natpisnih potvrda. Izrazito razlikovanje dviju oblasti unutar geografski malog prostora sasvim je dovoljan razlog za tvrdnju da ta različitost upućuje na etničku različitost. Pridruže li se tomu osjetno slabiji argumenti, kao što su zaključci o svojstvima jezika na temelju same antroponimije, gornja tvrdnja u najmanju ruku nije dovedena u pitanje. Za sada se čini kao najuvjerljivija ona hipoteza prema kojoj bi jezik Liburna trebalo smatrati srodnim venetskomu, dok bi jezik Delmata (i njima srodnih skupina) pripadao nekom širem dalmato-panonskom sklopu.¹⁵

S arheološke strane, na temelju današnjeg stupnja istraženosti, zapravo nije dopušteno suditi o nekim preciznijim razgraničenjima. Načelno ima dovoljno pokazatelja kulturne granice oko Krke koja dijeli “liburnsku” od “delmatske” kulturne skupine željeznog doba.¹⁶ Sve to vrijedi samo kao indikacija kulturnog grupiranja, dok je izravno povezivanje kulturnih grupiranja s etničkim, odnosno jezičnim podjelama, znanstveno teško prihvatljivo. Da se izbjegne dogmatizam: sve dotle dok arheološke spoznaje ne dosegnu bitno višu razinu od aktualne, arheološki argumenti nemaju

2.

PROMONA

2.1. The first open question concerning Promona is the question of its ethnic background. Appian mentions on two occasions that Promona is a Liburnian town (*Illyr.* 12 [34] and 25 [72]), while the indigenous names in the surrounding area all belong to the “Middledelmatae” nomenclature and, consequently, to the Delmatae by ethnicity.¹⁴ Generally speaking, this grouping of anthroponyms is irrelevant. The autochthonous anthroponymy of both neighbouring areas, divided by the Krka River, the Liburnian area in northern Dalmatia and the Delmatae in Middle Dalmatia, is well known due to the relatively numerous inscriptions. The clear distinction between the two districts coexisting in a geographically small space is reason enough to claim that that same diversity indicates their different backgrounds. If evidently weaker arguments, such as the conclusions about the language features which are drawn from the anthroponymy alone, are also taken into account, then the aforementioned claim can not be put into question. It seems rational to think that the most convincing hypothesis would be the one which says that the Liburnian language is cognate to the Venetian language, while the language of the Delmatae (and its cognate groups) belonged to some wider Delmatae-Pannonian circle.¹⁵

From the archaeological point of view and by taking cognizance of how much research has been conducted to this day, we are not allowed to make judgements on where exactly the boundaries were set. There is basically enough data to indicate the cultural boundaries around Krka which separate the “Liburnian” and the “Delmatae” cultural groups in the Iron Age.¹⁶ This is only valuable as an indication of cultural grouping because linking cultural groupings directly with ethnicity or language divisions is scientifically unacceptable. In order to avoid dogma-

14 “Delmati u etničkom smislu” – tim izrazom nastojim razlikovati skup kulturno i jezično srodnih populacija srednje Dalmacije i područja iza Dinare, od Delmata kao političkog entiteta, odnosno “politije”, poznate kroz vrela koji svjedoče o njihovim sukobljavanjima s Rimljanima i dr. u 2. i 1. st. pr. Krista.

15 “Srednjodalmatsko” imensko područje definirao je R. KATIČIĆ, 1963, gdje upozorava i na neke upadljive jezične razlikovne osobine u sklopu ove antroponimije; o mogućim jezičnim odnosima: R. KATIČIĆ, 1964.

16 Za željezno doba: Š. BATOVIĆ, 1987 (liburnska skupina); B. ČOVIĆ, 1987 (delmatska skupina).

14 “The Delmatae by ethnicity” – I am using this expression to differentiate a group of people that come from Dalmatia and the area behind Dinara and who are different culture-wise and language-wise from the Delmatae who represent a political entity, i.e. a “polity” known to us from the sources that testify to their conflicts with the Romans and others in the 2nd and 1st century BC.

15 “The Middledelmatae” nomenclature territory was introduced by R. KATIČIĆ 1963, at which point he emphasizes the prominent differences between the languages in the context of this anthroponymy – on possible language relations see: R. KATIČIĆ 1964.

16 For the Iron Age: Š. BATOVIĆ 1987 (Liburnian group); B. ČOVIĆ 1987 (Delmatae group).

osobitu težinu. Koliko mi je, pak, poznato, jedini, barem naizgled relevantan argument u prilog tvrdnji da je u najzapadnijim dijelovima srednje Dalmacije došlo do određenih poremećaja pri kraju starijeg željeznog doba jest zamiranje gradinskih naselja u Šibeniku (Sv. Mihovil) i Renje u šibenskom Donjem polju. Na oba lokaliteta pronađeni su, pored ostalog, i ulomci daunijske geometrijske keramike, ali ne i datirani dijagnostički nalazi kasnijeg vremena.¹⁷ Je li to u kakvoj vezi s usponom i važnošću Ridera, Gradine u Danilu,¹⁸ odnosno s mogućim pridolaskom novih skupina, doista ostaje predmetom daljnjih istraživanja.

2.2. Pretpostavljajući da je i područje na lijevoj (istočnoj) strani srednjeg toka Krke ranije pripadalo Liburniji, Suić je zaključio da je i Promona, mjesto na istočnoj strani Promine i na sjevernom kraju Petrova polja, zapravo pod dominacijom Varvarina. O protezanju Liburna istočno od srednjeg toka Krke posvjedočuju navodi Apijana koji dvaput kaže da je Promona liburnski grad; važan argument su i podaci natpisa iz Mratova (*CIL* 3, 6418 = 9896), no o njemu ću nešto više kazati u sljedećem odjeljku. Ovdje je gotovo suvišno opširije raspravljati o različitim mišljenjima pojedinih autora jer se o tome pisalo i u novije vrijeme. Podsjetio bih samo na one aspekte za koje smatram da zavrjeđuju isticanje u ovoj prilici.

Raspravljanje o nekim otvorenim pitanjima u vezi s (pre)rimskim Ilirikom nerijetko zahtijeva opširne prikaze historijata proučavanja. Dijelom i zbog oskudnih podataka koje izvori nude, mogući su različiti, ali plauzibilni odgovori na ista pitanja; k tome, argumentacija ponekad počiva na drugim jednako plauzibilnim rješenjima, a nije posve rijetko naći postupke koji su bliski cirkularnom izvođenju. U svakom slučaju, govoreći o “slučaju” Promone doista se lako naći u dilemi: ili sažeto iznijeti mišljenja koja se u ovom času čine ponajboljima, s više ili manje iscrpnim bibliografskim uputama, ili ukazati na otvorena pitanja koja stvaraju teškoće, iako ih takvima uvijek i ne predstavljaju.

tism, I have to say the following: not until we elevate archaeological findings to a higher level, will archaeological arguments carry a significant weight. As far as I know, the only seemingly relevant argument, in favour of the claim that at the end of the Old Iron Age certain disturbances happened in the most western parts of middle Dalmatia, is the dying away of the hill-fort settlements in Šibenik (Sv. Mihovil/St. Michael) and Renje in Donje polje near Šibenik. Shards of Daunian geometrical pottery were found on both sites but there were no dated diagnostic finds of later periods.¹⁷ Whether this has anything to do with the rise and importance of Rider, Gradine in Danilo,¹⁸ i.e. the possible arrival of new groups, really remains a subject of further research.

2.2. Assuming that the area on the left (east) riverbank of Middle Krka River once belonged to Liburnia, Suić arrived at the conclusion that Promona, a place on the east side of Promina and at the far north of Petrovo polje, was actually under the domination of Varvarians. Liburnians were said to have inhabited the area east from the Middle Krka, which was also attested by Appian who said on two occasions that Promona was a Liburnian town. An important argument is also the information recorded on the inscription from Mratov (*CIL* 3, 6418 = 9896), but this is something we will be discussing in detail in the next chapter. It would now be almost superfluous to debate about the different opinions of different authors because a lot was recently written on this subject. In this occasion, I would like to mention only those aspects which I believe are worth highlighting.

The discussion about some open questions concerning the (pre)Roman Illyricum usually demands an extensive presentation of the historical research. Because the data from the ancient sources is scarce, different but equally plausible answers can be given to the same questions; furthermore deductions are sometimes based on some other equally plausible solutions and it is not unusual that we find methods closer to the circular deduction. Anyhow, when considering the Promona “case”, it is very easy to find oneself in a dilemma whether to concisely express opinions, which at this point seem most accurate and support them with more or less detailed bibliographic directions or to point out the open and problematic questions, even though they are not always perceived as being problematic.

17 Podatke donosi Z. GUNJAČA, 1976.

18 Gradina – predrimski Rider: M. ZANINOVIĆ, 1978.

17 Information provided by Z. GUNJAČA 1976.

18 Gradina – pre-Roman Rider: M. ZANINOVIĆ 1978.

2.3. Pitanje s kojim počinjemo jest “etnička” pripadnost Promone. Svi natpisi koji bilježe imena domorodaca iz same Promone ili iz njene okolice sadrže samo i jedino imena koja se svrstavaju u imensku skupinu koju je Katičić nazvao “srednjodalmatskom”. Drukčije gledajući, tu nema niti jednog imena koje bi ukazivalo na liburnsku antroponimiju. Koliko nam ovdje može pomoći, arheologija načelno svjedoči da bi isto područje, dakle zapadniji dio srednje Dalmacije, pripadalo delmatskoj kulturnoj skupini željeznoga doba. I ta dva elementa jedina su uporišta u ispitivanju etničke pripadnosti Promone – ne računajući ona dva Apijanova navoda. Svemu valja dodati da antroponimija nudi određeni broj pokazatelja na temelju kojih bi valjalo računati s nekom izrazitoj jezičnom razlikom između liburnskog i delmatskog područja, a to, logično, dodatno zaoštrava pitanje pripadnosti Promone.

Sve postaje složenije kada se etnički aspekt problematike nesretno poveže s “političkom” problematikom. Tako se pomišljalo na to da je pojava delmatske antroponimije oko Promone zapravo učinak delmatskih prodora prema primorju srednje Dalmacije u 2. i 1. st. pr. Krista. Još konkretnije: delmatsko zauzimanje Promone 51. ili 50. g. pr. Kr. (Apijan) bio bi posljednji korak toga prodiranja, u ovom slučaju prema Krki i Liburniji.¹⁹ Pojava delmatskih imena (“ilirskih” kako je ranije smatrao Alföldy) u području Promone rezultat je promjena koje su kasnije uslijedile; ranije se sve dotle protezalo područje “venetoidne”, dakle liburnske antroponimije. Ukratko, nekako se pretpostavlja da je širenje delmatskog etničkog elementa razmjerno kasna pojava koju valja izravno povezati s delmatskim prodorima koje bilježe književni izvori, od Polibija nadalje. Smatram, međutim, da je daleko bolje te stvari razdvojiti. Ljudstvo koje pripada istom jezičnom skupu kao i Delmati vjerojatno je u srednjoj Dalmaciji “stariosjedilačko”, zacijelo još od brončanog doba.²⁰ Stoga je uputno raspoložive podatke analizirati pretpostavljajući da je “širenje” Delmata naprosto ili poglavito ono na koje ukazuju i književna vrela: vojno-politička ekspanzija politije kojoj je prvotno žarište u Delmi(ni)ju.

2.3. The question we will be dealing with first is the problem of “ethnic” background of Promona. All the inscriptions with the names of the natives from Promona or its surrounding area contain only the names which belong, according to Katičić, to the name group called “Middledelmatae”. Or, to put it differently, there is not a single name that would imply Liburnian anthroponymy. As far as it can assist us in this discussion, archaeology generally attests that this area, i.e. the western part of Middle Dalmatia belonged to the Delmatae cultural group during the Iron Age. These elements lay the groundwork for determining the ethnic background of Promona – not taking into account Appian’s two claims. In addition to this, anthroponymy offers a certain number of indicators on the basis of which we can recognize the distinct language differences between the Liburnian and the Delmatae areas, which logically spurs the question of Promona’s affiliation.

Everything becomes more complex as the ethnic aspect of this problem merges with the “political” one. As a result, the appearance of the Delmatae anthroponymy around Promona was considered to be the result of the Delmatae invasions towards the coastline of Middle Dalmatia in the 2nd and 1st century BC. To be more exact: the seizing of Promona by the Delmatae in 51 or 50 BC (Appian) was the last phase of the invasion towards Krka and Liburnia.¹⁹ The appearance of Delmatae names (or “Illyrian” as Alföldy calls them) in the Promona area is the result of changes that occurred later. Earlier, this area belonged to the “Venetoid”, i.e. Liburnian anthroponymy. In short, it is somehow presumed that the expansion of the Delmatae ethnic element occurred rather late and this should be directly linked to the invasions of the Delmatae described in the literary works from Polybius onward. In my opinion, however, these things have to be considered individually. The people, who belonged to the same language group as the Delmatae, were probably “indigenous” to the Middle Dalmatia as far back as the Bronze Age.²⁰ So it is advisable to analyze the available data on the premise that the “expanding” of the Delmatae was simply and for the most part the same as described in the literary sources: the military-political expansion of the polity with its original focal point in Delmi(ni)um.

19 Primjerice G. ALFÖLDY, 1965, 41 i d.

20 Nije zgoreg podsjetiti na Katičićevu opasku o zanimljivim podudaranjima njegove “srednjodalmatske” antroponimije s imenima Apulije (R. KATIČIĆ, 1963; R. KATIČIĆ, 1995 [1976], 208-210). I to je neki pokazatelj starine.

19 For example G. ALFÖLDY 1965, 41ff.

20 It does not hurt to mention Katičić’s comment on the interesting similarities between his “Middledelmatae” anthroponymy and the names used in Apulia (R. KATIČIĆ 1963; R. KATIČIĆ 1995 [1976], 208-210). This is also a characteristic of the ancient times.

U historiografiji ima mišljenja da je delmatska ekspanzija, ukoliko se odnosi na pojas uz lijevu obalu Krke, zapravo kasnog datuma. U svjetlu tada novih antroponimskih istraživanja, G. Alföldy pretpostavio je da bi delmatske napade na Promonu trebalo promatrati u sklopu opće ekspanzije delmatskog (ilirskog u etničkom smislu) elementa na račun populacije obilježene “venetskim” imenima, dakle Liburna.²¹ Potom je nešto opširnije prikazao stanje, pozivajući se na već spominjani veteranski nadgrobni spomenik iz Mratova kao znak da se varvarinski teritorij i kasnije širio istočno od srednjeg toka Krke. S obzirom na to da su domaća imena područja oko Promone odreda delmatska, Alföldy ostaje kod toga da je to posljedica kasne delmatske penetracije.²² S pozivanjima i na Alföldyja, Wilkes, koliko razabirem, ima isto mišljenje.²³

2.4. Vidljivo je da se objašnjenja oslanjaju na vijesti o delmatskim zauzimanjima Promone 51./50. i 34. g. pr. Krista.²⁴ Koliko je to vjerojatno, pokazat će daljnja istraživanja, no trebalo bi imati na umu i to da pripadnost Promone Liburnima ne treba nužno doslovno tumačiti. Tračak sumnje javlja se upravo na naglašenom isticanju da je Promona liburnski grad. Kako se smatra, Apijanov opis Oktavijanova ratovanja 35.-33. g. pr. Kr. u Iliriku počiva na “Augustovim memoarima”. U tom tekstu valja očekivati tvrdnje (Augustove) u kojima se opetovano ističe kako se on, Oktavijan August, osvetio za svo zlo koje su Delmati nanijeli Rimljanima, a napose njegovu ocu, Cezaru.²⁵ Liburnsko držanje Promone jest dio poretka koji podržava Rim, a delmatsko zauzimanje je napad i na sam Rim. I u tom kontekstu ostaje sasvim moguće da je i ona vijest o delmatskom zauzimanju Promone potkraj Cezarova mandata u Iliriku (Apijan, *Illyr.* 12, 34) mogla potjecati iz istog izvora: Apijan je zato i mogao navesti da je delmatski vođa Verzo “ponovo” (ἀπὸ τοῦ) zauzeo Promonu 34. g. pr. Krista. Ako je vijest o delmatskom napadu iz Cezarova doba Apijan preuzeo iz nekog drugog vrela, čini se da je neku aluziju na isti događaj mogao naći i u Apijanovu opisu Oktavijanova pohoda.

Some historiographers think that the Delmatae expansion, if we talk about the area on the left riverbank of Krka, occurred later. In the light of the, at that time, new discoveries in anthroponymy, G. Alföldy presupposed that the Delmatae attacks on Promona should be examined within the framework of the general expansion of the Delmatae element (Illyrian by ethnicity), which was detrimental to the population marked by “Venetan” names, i.e. the Liburnians.²¹ Then he gave a more detailed description of the situation by referring to the aforementioned veteran tombstone from Mratovo, which indicates that the Varvarian territory was later expanding to the east of the Middle Krka. Given the fact that the native names in the area around Promona were all Delmatae, Alföldy remains firm in his belief that this was a consequence of the late penetration by the Delmatae.²² As I understand it, by quoting Alföldy, Wilkes shares the same opinion.²³

2.4. It is evident that the explanations rely upon the descriptions of how the Delmatae conquered Promona in 51/50 BC and 34 BC.²⁴ Further research will show whether this is possible but we should keep in mind that the attribution of Promona to the Liburnians should not be interpreted literally. Certain doubts arise from the overemphasizing the fact that Promona is a Liburnian town. Appian's description of Octavian's warfare in Illyricum from 35 to 33 BC is said to have originated from the “Augustus' memoirs”. In this text, Augustus repeatedly points out that he had his revenge for the evil the Delmatae inflicted to the Romans, especially to his father, Caesar.²⁵ The Liburnian occupation of Promona was supported by Rome and the Delmatae attack was interpreted as an attack against Rome. In this context, it is possible that the news about the Delmatae conquering Promona at the end of Caesar's reign in Illyricum (Appian, *Illyr.* 12, 34) could have come from the same source: this is why Appian says that Verzo, the leader of the Delmatae, “once again” (ἀπὸ τοῦ) took over Promona in 34 BC. But, if Appian adopted the story about the attack in Caesar's time from a different source, it can be concluded that he could have found some allusion to the same event in Appian's description of the Octavian's campaign.

21 G. ALFÖLDY, 1964, 66 i d.

22 G. ALFÖLDY, 1965, 41 i d.

23 J. J. WILKES, 1969, 39, 89, 162.

24 O samoj Promoni i o događajima v. S. BILIĆ-DUJMUŠIĆ, 2006.

25 O tome v. J. DOBIAŠ, 1929, 201 i d., franc. sažetak: 291.

21 G. ALFÖLDY 1964, 66ff.

22 G. ALFÖLDY 1965, 41ff.

23 J. J. WILKES 1969, 39, 89, 162.

24 About Promona and the events see S. BILIĆ-DUJMUŠIĆ, 2006.

25 See J. DOBIAŠ 1929, 201ff., summary in French: 291.

2.5. Krupniji problem predstavlja samo poimanje rimskog djelovanja u Iliriku prije Oktavijanova pohoda. U historiografiji je jaki utjecaj imalo mišljenje da je rimsko djelovanje u Iliriku zapravo “interventno” ili upravo ograničeno na rješavanje za Rimljane nepovoljnih “situacija”, opsegom po najprije regionalnih. Tomu pridonosi i nedostatak vijesti o prilikama u Iliriku, posebno nakon 167. g. pr. Kr., kada je područje dotadašnjeg ilirskog kraljevstva došlo pod trajni rimski nadzor. No, rimske intervencije koje su uslijedile morale su ostaviti dublji traga. Posebno se to naslućuje po održanju isejskih posjeda na kopnu, unatoč delmatskim nastojanjima ili pak po brutalnom obračunu s Ardi-jecima 135. g. pr. Kr. No, najgore je prošao Koskonijev pohod oko 78.-76. g. pr. Kr. – sveden je na vojevanje s Delmatima oko Salone i na nje-no zauzeće. Kako zaključuje Wilkes, “Koskonijevo konačno postignuće zauzimanjem Salone otkriva kako je malo uznapredovala rimska moć na (ovom) području nakon ratova u drugom stoljeću.”²⁶

Ipak ima dovoljno naznaka da je rimsko djelovanje u Iliriku, bez obzira na diskontinuitete glede izravnog angažiranja, moralo proizvesti trajne, odnosno nepovratne posljedice od sredine 2. st. pr. Kr. nadalje. Zahvaljujući rimskom djelovanju nastajale su nove “situacije” koje su se mogle održavati samo izravnim ili posrednim rimskim akcijama. Štoviše, s postupnim prodorom italsko-rimskog poslovnog elementa, u igri više nije bilo čuvanje saveznika i stanja nametnutih rimskim pobjedama. Čini se da je oko prijeloma iz 2. u 1. st. pr. Kr. već stvorena mreža odnosa preplitanjem interesnih veza italo-rimskih i domaćih sudionika. Stoga se čini vrlo vjerojatnim da je upravo Koskonije poduzeo niz mjera kojima bi trajnije zapriječio daljnje napade poput delmatskih. U tom bi se kontekstu moglo tumačiti i priključenje Promone Liburniji.²⁷ Etnička stanja tu nisu morala imati posebno značenje. Uzgredno: ako je Promona “liburnska”, pogledom na kartu se nameće pitanje: nije li isto vrijedilo za Rider?

2.5. The bigger problem here is to understand the influence Romans had on Illyricum before Octavian’s campaign. Holding a view that in Illyricum the Romans only acted in “emergency” or limited themselves to solving regional “issues” that did not go in their favour, had a strong impact on historiography. The lack of news concerning the state of affairs in Illyricum, especially after 167 BC when the whole Illyrian kingdom came under permanent Roman control, contributes to this view. But, the Roman interventions that followed afterwards had to leave a deeper trace. This was especially evident in their ability to keep off the Delmatae from taking over the Issean mainland possessions or in the brutal war against the Ardiaeans in 135 BC. But, the Cosconius’ campaign from 78 to 76 BC was the biggest disappointment because it was reduced to warfare against the Delmatae for Salona. Wilkes concludes the following: “Cosconius’ final achievement in taking Salona reveals how little power the Romans had in the area since the wars in the second century.”²⁶

Still, there are enough indications to support the thesis that the Roman operations in Illyricum, despite the discontinuity in their direct engagement, left permanent and irreversible consequences from the middle of the 2nd century BC onward. Thanks to the Roman activities, new “situations” came about, which could have been managed only by the direct or indirect Roman operations. Moreover, with the gradual infiltration of the Italo-Roman business element, it was not just the case of keeping their allies safe and the state of the affairs, imposed on them by the Roman victories, stable. It seems that at the turn of the 2nd century BC the network of relations between the Italo-Roman and native participants who shared the same interests was already established. It was possible that Cosconius was the one who took a series of actions in order to prevent further attacks such as those of the Delmatae. This can also explain the reason why Promona became a part of Liburnia.²⁷ The ethnically different backgrounds may not have played a crucial role here. Incidentally, if Promona was Liburnian, the obvious question is whether the same can be said for Rider.

26 J. J. WILKES, 1969, 35.

27 Usp. o tome: M. ŠAŠEL KOS, 2005, 311 i d. (Koskonije), 443-446 (Promona 34. g. pr. Kr.), gdje je i iscrpni pregled starije literature; D. DZINO, 2010, posebno o Koskonijevu pohodu: 68-69; Promona: 85-86.

26 J. J. WILKES 1969, 35.

27 Cf. M. ŠAŠEL KOS 2005, 311ff. (Cosconius), 443-446 (Promona 34 BC), which includes a detailed review of old literary works; D. DZINO 2010, especially about the Cosconius’ campaign: 68f.; Promona: 85f.

3.

BURNUM I OKO NJEGA

3.1. Pitanje sezanja Liburna istočno od srednje i donje Krke javlja se i zapadno od Promine i u vezi s Burnistima. Suićev najjači argument u prilog tezi o širenju samih Varvarina preko Krke počiva na nadgrobnom natpisu veterana Aula Sentija, pronađenom u Mratovu (*CIL* 3, 6418 = 9896). Ako natpis dokazuje postojanje nekog varvarinskog zemljišta istočno od Krke, time dobijamo potvrdu liburnskog širenja preko rijeke, a, do neke mjere, i potvrdu Suićevih razmišljanja o posebno važnoj ulozi Vararina na ovom čitavom području. Kako sam svojevremeno nastojao pokazati, natpis ne potvrđuje da se varvarinsko zemljište širi i na lijevu, istočnu obalu Krke.²⁸ Donekle sam pretjerao tvrdeći da natpis dokazuje suprotno – da je varvarinski teritorij dolazio samo do Krke i nije ju prelazio. Natpis, na nesreću, o tome ne kaže ništa pouzdano. Za suvremenike i za autoritete koji su sastavili akt na temelju kojeg je baštinik sastavio napomenu o mjestu ubojstva veterana A. Sentija, odnosi su bili potpuno jasni, ali nama ostaju tek pretpostavke i nagađanja. Pri tom se, ipak, čini kudikamo vjerojatnijim da je varvarinski teritorij završavao na nekom odsjeku desne obale Krke.²⁹

3.2. Daljnja pitanja povezana su sa smještajem domorodačke *civitas* Burnista, napose njena središta. Kako je predočio Zaninović, nameće se kao najbolje rješenje Gradina u Puljanima, izvršni prirodno branjeni položaj zaštićen s tri strane velikim koljenom Krke.³⁰ Slijedeći logično dalje, budući da je rimski legijski tabor smješten na drugoj strani rijeke, zaključuje se da je cjelovit teritorij općine Burnista morao biti na lijevoj obali, odnosno na području Puljana, Oklaja i dalje prema istoku. Tome u prilog idu i dva međašna natpisa, jedan iz Oklaja, drugi iz Razvođa, na kojima usljed oštećenja nedostaju imena razgraničenih zajednica, ali po preostalim elementima nedvojbeno spadaju u niz međašnih spomenika koji su postavljani pod autoritetom namjesnika provincije. Budući da se o

3.

BURNUM AND THE SURROUNDING AREA

3.1. Just as we do not know how far eastward the Liburnians spread from the Middle and Lower Krka River, the same can be said for the western part of Promina in connection to the Burnistae. Suić's strongest argument supporting the thesis on Varvarians spreading across the Krka River is a tombstone of a veteran *Aulus Sentius* discovered in Mratov (*CIL* 3, 6418 = 9896). If this inscription proves the existence of a Varvarian property east of Krka, then we have a confirmation that Liburnians did spread across the river which, to some extent, also confirms Suić's claims about Varvarians having played a major role in this whole area. As I already tried to emphasize earlier, the inscription does not confirm that the Varvarian land also spread to the left, i.e. the eastern riverbank of the Krka River.²⁸ I admit I had exaggerated to some extent when I claimed that the inscription argued against it and that the Varvarian territory did not cross the river Krka at all. Unfortunately, this inscription can not be relied upon in this case. These territorial relations were clear to the people who lived at that time and the authorities who composed the official record, which served as the basis for the heir to inscribe a note about the location where veteran *Aulus Sentius* was murdered. On the other hand, these are only assumptions and conjectures. However, it still seems far more likely that the Varvarian territory ended in some part of the right riverbank of Krka.²⁹

3.2. There is also the question of where the indigenus *civitas* Burnistae and their centres were located. As Zaninović demonstrated, the most probable answer to this question would be Gradina in Puljani, which is naturally a well defended position, protected on all three sides by the big river-bend of Krka.³⁰ Logically, since the Roman legionary camp was built on the opposite side of the river, the territory of the Burnistae community must have been situated on the left riverbank, i.e. in the area around Puljane, Oklaj and then further to the east. This was confirmed by two boundary inscriptions; one found in Oklaj and the ot-

28 S. ČAČE, 1989, 62 i dalje.

29 Na karti u N. CAMBI et al., 2007, Sl. 3, predloženo je protezanje uskog pojasa varvarinskog teritorija do Krke ili upravo do Visovačkog jezera. Meni se i dalje čini da je vjerojatnije da je varvarinsko zemljište osjetno šire izbijalo na Krku te da se Sentijevo ubojstvo dogodilo negdje u samom kanjonu.

30 M. ZANINOVIĆ, 1965, 119.

28 S. ČAČE 1962 ff.

29 The map in N. CAMBI et al. 2007, Picture 3, suggested a narrow area of the Varvarian territory up to the Krka River or the Visovačko Lake. I still think that the Varvarian land spread more widely to the Krka River and that *Sentius'* murder occurred somewhere in the river canyon.

30 M. ZANINOVIĆ 1965, 119.

ovome već dovoljno pisalo, ovdje ću se ograničiti na dva aspekta problematike: teritorij “prvotnih” Burnista i pitanje legijskog teritorija.

3.3. Burnisti su u Plinijevom popisu navedeni kao liburnska *civitas*; kako je već navedeno, natpis iz Skardone dokazuje da su Burnisti – sada zapravo municipij – pripadali skardonitanskom konventu. No, samo sjedište liburnske općine prije stvaranja municipija, kako mi se čini, treba još provjeriti. Gradina u Puljanima, točno naspram legijskog tabora, gotovo se logično nameće kao najbolji izbor – kao što je pokazao već Zaninović.³¹ Nama se pak čini da još uvijek nedostaju arheološke potvrde toga izbora. Pretpostavljam da bi tek sondiranja lokaliteta mogla pružiti pouzdanije pokazatelje. Do neke mjere zbunjuje sljedeće. Na sjevernijoj gradini Đurina gomila nad bunarom Kurelj u Mokrom polju gotovo posvuda po površini nalaze se i ulomci helenističke keramike,³² dakle, najpouzdanijeg pokazatelja života naselja u 3.-1. st. pr. Krista. Naprotiv, na Gradini u Puljanima, koliko mi je poznato, takvih nalaza nema.

To mi se čini razlogom da se, do daljnjih rezultata, ipak ostavi otvorenim pitanje identifikacije središta općine Burnista.

Spomenuta dva međašna natpisa iz Oprominja, iz Oklaja³³ i iz Razvođa,³⁴ po svemu bi ukazivala na to da je u oba slučaja barem jedna razgraničena strana bila neka domaća općina; naravno, daleko je vjerojatnije da se radilo o dvjema razgraničenim domaćim općinama. Ovdje ćemo dodati još jedan detalj koji po sebi nije presudan za daljnje razmatranje teritorijalnih pitanja, no čini se da pomaže potpunijem razumijevanju ovakvih razgraničenja. Kako su pokazale Orejas i Sastre Prat, u gromatičkom se korpusu navodi kako se izvodi i dokumentira određivanje granica peregrinskih zajednica.³⁵ Pravilo je da se granice tih zajednica

her in Razvođe. Because of the damage to them, the names of the boundary communities were illegible, but according to the other elements, they belong to a number of boundary inscriptions erected under the authority of the provincial consul. Since many papers deal with this theme, I will focus on two aspects of this problem: the territory of the “initial” Burnistae and the question concerning the legion territory.

3.3. Pliny defined the Burnistae as being Liburnian *civitas*. As it has already been said, the inscription found in Scardona proves that the Burnistae - now actually a municipium, belonged to the *conventus Scardonitanus*. However, it seems to me that the actual centre of the Liburnian community before it became a municipality, still has to be confirmed. Gradina in Puljani, which is situated directly across the legionary camp, seems to be the best option for this, as already shown by Zaninović.³¹ But it seems that, from the archaeological standpoint, there is not enough proof to confirm these speculations. I suppose that only an actual archaeological probing of the terrain would provide a more reliable data. It is somewhat confusing that, on the northern hill-fort of Đurina gomila above the Kurelj well in Mokro polje, numerous shards of Hellenistic pottery, the most reliable indicators of life within settlements from the 3rd to 1st century BC,³² were discovered on the surface. As far as I know, such a discovery has not been documented at Gradina in Puljani.

This is the reason why the question of identifying the centres of the Burnistae community should remain open until new discoveries are made.

Two previously mentioned boundary inscriptions from Oprominje, the one from Oklaj³³ and the other from Razvođe,³⁴ are likely to indicate that in both cases at least one party was an autochthonous community; of course, it is even more likely that they both were. There is yet another detail to be added here, which by itself is not crucial in the further dis-

31 M. ZANINOVIĆ, 1968; usp. sažeto: A. CAMPEDELLI, 2011.

32 Usp. W. BUTTLER, 1933, 193-194, na temelju sondiranja L. Maruna; lokalitet sam obišao 2012. godine skupa s kolegama dr. sc. Lucijanom Šešeljom i dr. sc. Sinišom Bilićem-Dujmušićem, tada sa Sveučilišta u Zadru.

33 *CIL* 3, 9833, na kojemu je vidljivo tek ime namjesnika Volusija Saturnina (oko 29.-40. g.); J. J. WILKES, 1974, 263-264, no. 13.

34 *CIL* 3, 9832, natpis koji bilježi presudu trojice centuriona, sudaca po ovlaštenju istog namjesnika Volusija Saturnina; možda je riječ o međašu koji pripada istoj “akciji” kojoj pripada i međaš iz Oklaja; J. J. WILKES, 1974, 263, no. 12, Fig. 4.

35 A. OREJAS, I. SASTRE PRAT, 1999.

31 M. ZANINOVIĆ 1968; cf. the summary: A. CAMPEDELLI 2011.

32 Cf. W. BUTTLER 1933, 193-194, based on the results of the archaeological probing by L. Marun. This year I visited the site together with my colleagues dr. sc. Lucijana Šešelja and dr. sc. Siniša Bilić-Dujmušić, formerly from the University of Zadar.

33 *CIL* 3, 9833, which contains the name of the governor Volusius Saturninus (around 29 – 40); J. J. WILKES 1974, 263f., no. 13.

34 *CIL* 3, 9832, the inscription which recorded the convictions executed by the three centurions, judges under the authority of the same governor, Volusius Saturninus; possibly a boundary mark that belongs to the same “activity” as the boundary mark from Oklaj; J. J. WILKES 1974, 263, no. 12, Fig. 4.

na terenu određuju, premjeruju i dokumentiraju, ali unutar tako ocrtanog teritorija ne provode se daljnje premjere – što je i logično, s obzirom na to da su odnosi i prava unutar teritorija definirani lokalnim sustavom.

Uzgredno valja istaknuti da međaši svjedoče o akciji provincijskog legata: da se radilo o nekom uređenju međa u sklopu vojnog odnosno legijskog teritorija, valjda bi tada djelovao zapovjednik legije.

3.4. Nema dvojbe da je u širem arealu vlast izdvojila veća zemljišta potrebna za funkcioniranje tabora s legijom. Nejasno je međutim koliko je toga zemljišta izdvojeno i kako se konkretno artikuliralo – ponajprije oko toga radi li se o jedinstvenom “bloku” teritorija s taborom u središtu ili pak o skupu većih i manjih površina raspoređenih u širem okruženju tabora. Objavljajući i drugu natpisnu potvrdu postojanja legijskih livada u Uzdolju, Zaninović je pokušao konkretnije ocrtati opseg teritorija koji je pripadao vojsci ili upravo legiji (*prata legionis*).³⁶ Pri tome je kao jezgru u obzir uzeo samo uže područje tabora u Ivoševcima, zatim potvrde zastupljenosti aktivnih vojnika i veterana, nalaze radionice crijepa s pečatima legija u Smrdeljima te već spomenute međase legijskih *prata* iz Uzdolja. Tako, “ako saberemo stanje logora i njegova ljudstva raspoređenog na krajnjim točkama legijskog teritorija, tijekom prvog stoljeća naše ere, onda bi to bio približni četverokut sa stranicama istok-zapad od Smrdelja do južnih obronaka Promine i Uzdolja i od Smrdelja do Plavna i Strmice. Kvadrat ... imao bi stranice 21 x 26 km što iznosi 446 km² površine.”³⁷ Uz ograde da se radi o hipotezi s grubim procjenama, u potkrjepu uzima primjer *prata legionis IIII Macedonicae* u hispanskoj Asturiji s površinom od 600 km².

Prije nego se upustimo u daljnje razmatranje, nekoliko napomena o nalazima međaša iz Uzdolja. Ovi natpisi potvrđuju postojanje prostranih pašnjaka (*prata*) koji pripadaju legiji. Natpis pronađen 1979. bilježi među zemljišta koje pripada XI. legiji: *T(erminus) pra(ti) leg(ionis) XI CPF*; potječe iz vremena između 42. i odlaska XI. legije iz provincije.³⁸ Drugi natpis (iz 1890.) također je međaš, ali se datira u Trajanovo doba: prokurator Augustijan Belik određuje granicu *inter p[ra]t[a]*

cussions about the territorial issues, but it does help to understand these boundaries better. As previously indicated by Orejas and Sastre Prat, the gromatic corpus gives a basic description of how the boundaries of peregrine communities were determined and documented.³⁵ The boundaries between the communities were determined, measured and documented, but there was no additional measuring done in the outlined territory, which is quite logical since the relations and the rights within the territory were defined by the local system.

It should be emphasized that the boundary stones witness the activities of the provincial legate. If this was done to determine the boundaries within the military, i.e. the legion territory, then the commander of the legion would probably be in charge.

3.4. There is no doubt that in the wider area, the government did take larger pieces of land necessary for the camp and the legion to function properly. But it remains unclear how much land was taken and how it was articulated – whether this was a single “block” of territory surrounding the encampment or a cluster of bigger and smaller pieces scattered around the wider area of the camp. When publishing the second inscription attesting to the existence of legion’s pasturelands in Uzdolj, Zaninović tried to define, in as much detail as possible, the size of the territory that belonged to the military or the legion itself (*prata legionis*).³⁶ In order to do this successfully, he took into consideration only a small area around the Roman camp in Ivoševci, then the attestations on the presence of active soldiers and veterans, finds with legion stamps originating from the brick workshop in Smrdelji and the aforementioned boundary stones belonging to the legion *prata* from Uzdolj. “If we collect information about the camps and the people pertaining to them, distributed at the endpoints of the legion territories during the first century of our era, we would get an approximate square with its sides running east to west, i.e. from Smrdelj to the south hillside of Promina and Uzdolj and then from Smrdelj to Plavno and Strmica. Its dimensions would be 21 x 26 km which equals a 446 km² of territory.”³⁷ Emphasizing that this is just his hypothesis with rough estimates, he tries to corroborate it with the example of *prata legionis IIII Macedonicae* in Hispanic Asturia which spread across 600 km² of land.

36 M. ZANINOVIĆ, 1985, pos. 73.

37 M. ZANINOVIĆ, 1985, 73.

38 M. ZANINOVIĆ, 1985, 63 i dalje.

35 A. OREJAS, I. SASTRE PRAT 1999.

36 M. ZANINOVIĆ 1985, 73f.

37 M. ZANINOVIĆ 1985, 73.

leg(ionis) et fines roboreti Fla(vii) Marc(iani?).³⁹ Budući da su dva nalaza udaljena jedan od drugoga oko 2 km, vidljivo je da se radilo o ovelom komadu zemljišta.⁴⁰ Prema zabilježenim podacima o mjestima nalaza, riječ je o najjužnijem dijelu Kosova polja, zemljišta koje je doista moglo poslužiti kao *prata legionis*. Predio Lužine zapravo je krajnji južni krak polja od kojega vodi Klanac, prolaz iznad kojeg su, prema zapadu i jugozapadu, razmještene gradine šireg sklopa Promone. Lako je moguće da je ovaj noviji nalaz međaša ujedno na krajnjoj južnoj točki legijskih livada.

S druge strane, stariji i sjeverniji međaš spominje graničenje s privatnim hrastikom (*roboretum*). S obzirom na to da potječe iz osjetno kasnijeg vremena, i vlasnički i upravni odnosi su se zasigurno promijenili. Osvrćući se opet na noviji nalaz međaša, prosta naznaka pripadnosti legiji, bez znaka "druge strane" kao da upućuje na vrijeme dok je dobar dio toga kraja još *dominium p. R. vel Caesaris*. No, sve to ostaju tek domišljanja.

3.5. Sama zamisao postojanja velikih kompaktnih legijskih teritorija doista je nastala na temelju ranijih tumačenja prilika koje su vladale u pojasu duž rajnskog limesa, gdje će pod Domicijanom (između 82. i 90. g.) nastati provincije Gornja i Donja Germanija. Kako je pretpostavio A. Schulten, radilo se o golemom području koje je prije toga bilo pod vojnom upravom, a dijelilo se na svojevrsna okružja, od kojih je svako odgovaralo jednoj stacioniranoj legiji (prema tome i legijskom taboru); s vremenom, kako je dalje razvoj tekao, nastaju izdvojeni teritoriji kolonija, municipija itd. Pojednostavljujući ovu postavku, postupno bi preostajao smanjeni vojni teritorij koji bi bio upravo *territorium legionis*.⁴¹ U potkrjepu ovakvom gledanju poslužili bi i spomenuti natpisni nalazi iz Asturije, ali i drugi elementi koji bi se mogli tumačiti u istom smislu. U krajnjoj liniji, prema nekim mišljenjima, legijski bi tabor nužno morao raspolagati znatnim zemljištem, jer, kako se uzima, nije riječ samo o potrebi za velikim ispašama za znatan stočni fond, nego i za proizvodnju

Before we go any further with this, there are a couple of things that we need to address concerning the discoveries of boundary stones in Uzdolj. These inscriptions confirm the existence of wide pasturelands (*prata*) which belonged to the legion. The inscription discovered in 1979 documents the boundary on the land belonging to the XI. legion: *T(erminus) pra(ti) leg(ionis) XI CPF*. It was dated to the period between 42 AD and the year when the XI. legion left the province.³⁸ The second inscription (found in 1890) was also a boundary stone but it dates to the period of Trajan's reign: the procurator *Augustianus Bellicus* determined the boundary *inter p[ra]t[a] leg(ionis) et fines roboreti Fla(vii) Marc(iani?)*.³⁹ Since both findings were located within 2 km from one another, it is obvious that this was a pretty large piece of land.⁴⁰ According to the available information about the locations of these finds, they were discovered on the southernmost part of the Kosovo polje, the land that in reality could have served as *prata legionis*. The area of Lužine is actually the southernmost part of the field connected to the passage of Klanac. Hillforts on the wider territory of Promona were positioned above this passage both on the west and southwest side. It is not excluded that the most recent boundary stone discovered in this area represented the southernmost endpoint of the legion's pastureland.

On the other hand, the older and northernmost boundary stone indicates that the area in question shared a boundary with a private oak wood (*roboretum*). Given the fact that it belongs to a considerably later period, the ownership and the administrative relations must have been different at that time. Considering again to the newest discovery of a boundary stone, on which a simple mark of affiliation to the legion, without indication of the "other side", seems to point to the time when a large part of that land was still under the *dominium p. R. vel Caesaris*. However, this all remains a mere speculation.

3.5. The idea of a large compact legion territories developed on the basis of earlier interpretations of the prevailing circumstances across the Rhine limes, where the new provinces, Upper and Lower Germa-

39 CIL 3, 13250 = ILS 5968; J. J. WILKES, 1974, 264, br. 14; usp. i u M. ZANINOVIĆ, 1985, 64-65, gdje su navedene i prve objave (F. Bulić, C. Patsch).

40 Stariji natpis: "pod brijegom Vedropolje blizu sela Uzdolja u Kosovu polju"; noviji: "pri kopanju kanala na svojoj oranici 'Lužine' u zaselku Čenići, selo Uzdolje, Kosovo polje" – M. ZANINOVIĆ, 1985, 259.

41 A. SCHULTEN, 1894.

38 M. ZANINOVIĆ 1985, 63 ff.

39 CIL 3, 13250 = ILS 5968; J. J. WILKES 1974, 264, no. 14; cf. also M. ZANINOVIĆ 1985, 64f., where this data was published for the first time (F. Bulić, C. Patsch).

40 The old inscription: "at the foot of the Vedropolje hill near the village of Uzdolj in Kosovo polje"; the new inscription: "while digging a gutter on his plowfield 'Lužine' in the small village of Čenići, the village of Uzdolje, Kosovo polje" – M. ZANINOVIĆ 1985, 259.

žita i drugih poljoprivrednih artikala za opskrbu mnogobrojnog ljudstva. Područje koje je dodijeljenoj legiji - *territorium legionis* - izraz je koji je, međutim, u natpisima zabilježen samo jednom (CIL 3, 10489 Aquincum).⁴² No, smatra se da bi sve brojne spomene *prata legionis* zapravo trebalo tumačiti kao potvrde legijskog teritorija, a ne naprosto određenog, ograničenog zemljišta određenog za ispašu legijske stoke. Spomenuta natpisna potvrda legijskog teritorija (*Aquincum*), na nesreću, nije ni sama pouzdana: radi se o natpisu koji svjedoči o gradnji kupališta negdje u neposrednoj okolici tamošnjeg tabora.⁴³ Stoga bi se čak smjelo pretpostaviti da je spomen legijskog teritorija prije znak vrlo ograničenog legijskog zemljišta u sklopu lokalnih prilika.⁴⁴

Kako god bilo, ostaju dvojbe koje do danas nisu prevladane. Staru raspravu je osvježio F. Bérard koji je sažeto prikazao historijat problematike, pruživši i pregled relevantne natpisne građe i neke vlastite prosudbe.⁴⁵ Ponajprije se čini da on nije uvjeren kako su *prata legionis* sinonim za *territorium legionis*, premda podsjeća na znatne udaljenosti hispanjskih tabora od njihovih *prata*.⁴⁶ Hispanjski međaši doista svjedoče o znatnim površinama koje su označene kao *prata legionis*. Tako su, primjerice, zabilježene međe *prata* legije (*legionis IIII [Macedonicae]*) posvjedočene na čak 18 identičnih natpisa na raznim nalazištima (CIL 2, 2961a).⁴⁷

S druge strane, Vittinghoff, najoštrij kritičar pojma *territorium legionis*, upozorio je i na to da ne postoji neki poseban pravni status tla koje bi pripadalo vojsci: vojno zemljište je *dominium populi Romani vel Caesaris*. "Vojska dakle može imati pravo uživanja carske domene, kao što se svi danas slažu da to valja prihvatiti."⁴⁸ U ovome,

would emerge under the Domitian reign (between 82 and 90 AD). Just as A. Schulten presumed, this was a vast area once under military administration and divided into something similar to districts where each of these districts answered to one stationed legion (and to the legion camp as well). In time, their development triggered the separation of colonial territories, municipalities, etc. Simplifying this thesis, *territorium legionis* was actually a constricted military territory, which gradually formed through the aforementioned process.⁴¹ The previously mentioned inscriptions from Asturia together with some other elements which could be interpreted in the same fashion, also attest to this theory. Ultimately, according to some, it was necessary for the legion camp to have large pieces of land at their disposal because not only did they need vast pastures for a substantial number of cattle but they also needed them to grow crops and other agricultural commodities and feed a great number of people. However, it must be said that the area given to the legion - *territorium legionis* - is an expression which has been recorded on only one inscription (CIL 3, 10489 Aquincum).⁴² Predominantly, it is thought that whenever the expression *prata legionis* is used, it must be perceived as a sort of a confirmation of the existence of a legion territory, rather than a mark of a restricted land designated to serve as a pasture for the legion's cattle. The already mentioned inscription which confirmed the existence of legion territory (*Aquincum*), can not, unfortunately, be relied upon since it documents the building of a bathing establishment somewhere in the immediate vicinity of the camp in question.⁴³ Hence, we may even presume that the record of the legion territory was just an indication of a limited land belonging to a legion in the context of the local state of affairs.⁴⁴

42 Usp. F. BÉRARD, 1992, 104; M. ZANINOVIĆ, 1985, 65 i bilj. 4 (s pozivom na A. MOCSY, 1972, 136) citira natpis CIL 3, 10305 (= Intercisa nr. 296), ali u tom natpisu se spominje [t]erritorium, ali bez oznake legionis.

43 CIL 3, 10489 Aquincum: *Imp(erator) / M(arcus) Aur(elius) Severus / [Alexander p(ius) f(elix) Aug(ustus)] / balneum a solo / territorio leg(ionis) / II Ad(iutricis) p(iae) f(idelis) S(everianae) fecit, / curante Fl(avio) / Marciano co(n)s(ulare).*

44 O ovoj problematici raspravljali su ugledni istraživači na rimskom skupu 1971. – usp. osobito priloge: F. VITTINGHOFF, 1974 i A. MOCSY, 1974.

45 F. BÉRARD, 1992.

46 F. BÉRARD, 1992, 86.

47 V. za ovaj i druge primjere u F. BÉRARD, 1992, 103, br. 1-5.

48 F. BÉRARD, 1992, 86-87.

41 A. SCHULTEN 1894.

42 Cf. F. BÉRARD 1992, 104; M. ZANINOVIĆ 1985, 65 and note 4 (referring to A. MOCSY 1972, 136) quoting the inscription CIL 3, 10305 (= Intercisa no. 296), but the inscription mentions [t]erritorium, without the word legionis.

43 CIL 3, 10489 Aquincum: *Imp(erator) / M(arcus) Aur(elius) Severus / [Alexander p(ius) f(elix) Aug(ustus)] / balneum a solo / territorio leg(ionis) / II Ad(iutricis) p(iae) f(idelis) S(everianae) fecit, / curante Fl(avio) / Marciano co(n)s(ulare).*

44 Distinguished researchers had discussed this problem at the Roman conference in 1971 – especially cf. the papers: F. VITTINGHOFF 1974 and A. MOCSY 1974.

ipak, ne bi valjalo tjerati mak na konac: kao što je davno primijetio Mócsy, vojska (legija) je mogla dobiti na raspolaganje određeni teritorij i obilježiti ga međašima, a da pri tom ne dovodi u pitanje vlasništvo zemljišta.⁴⁹

Treća kritika koju je Vittinghoff uputio odnosi se na civilno naselje uz tabore (*canabae*). Na temelju ranijeg Mommsenova mišljenja, prevladalo je mišljenje da se radi o naselju koje je u upravnom smislu “povojničeno”, da, štoviše, preko nje ga legija upravlja legijskim teritorijem. Najkraće, prenijet ćemo Bérardov sažetak: “U svakom slučaju, F. Vittinghoff je doista pokazao da kanabe, daleko od toga da su ustanova vojnog tipa, premda u krajnjoj liniji ostaju pod autoritetom legijskog legata, imaju, naprotiv, posve civilni ustroj po uzoru na *conventus civium Romanorum* i, na kraju evolucije, kvazi-municipalni”.⁵⁰

3.6. Vraćajući se problematici oko Burnuma i legijskog zemljišta, čini se prihvatljivijim raspored odjelitih teritorija u širem arealu kako su predložili N. Cambi i suradnici.⁵¹ Poštujući nedvojbeno potvrđenu nazočnost domaćih općina (međaši iz Oklaja i Razvođa u Oprominju, do neke mjere i sezanje varvarinskog zemljišta do Krke), pretpostavlja se da je preostalo podosta razvedenog teritorija koji je bio prepušten vojsci. I doista, prema natpisnim i drugim sigurnim nalazima, nema dvojbe da je ukupni vojni teritorij morao biti znatan. Kako je već spomenuto, ne radi se samo o prostoru tabora i njegove okolice; valja uvažiti postojanje utvrđenih posadnih mjesta (osobito Knin), zemljišta namijenjenih za veterane, a tu onda spadaju i *prata*, kao što su ona u Uzdolju. Drugo je pitanje radi li se o jedinstvenom kontinuiranom teritoriju. Čini se da će znatna nesigurnost potrajati dok god ne uznapreduju istraživanja u Burnumu i oko njega. No, i dalje mi se čini da su zemljišta kojima je raspolagala legija, a nalaze se daleko od Burnuma, poput onih u Uzdolju ili pak u Smrdeljima, prije bila svojevrstne enklave.

Što se tiče onog “jezgrenog” dijela oko Burnuma, ovdje bih samo podsjetio na to da valja ra-

Be as it may, there are some uncertainties that have yet to be solved. F. Bérard opened the floor for the old debate by concisely presenting the history of this problem and giving us an overview of relevant inscriptions together with his own analyses.⁴⁵ Primarily he seems not to be fully convinced that the expression *prata legionis* is a synonym for *territorium legionis*, although he does remind us that the Hispanian camps were at a considerable distance from its adjacent *prata*.⁴⁶ The Hispanian boundary stones testify to the vast areas marked as *prata legionis*. For example, the registered boundaries of the legion's *prata* (*legionis IIII [Macedonicae]*) have been recorded on eighteen identical inscriptions found on different sites (*CIL* 2, 2961a).⁴⁷

On the other hand, Vittinghoff, who was the greatest critic of the term *territorium legionis*, brought to everyone's attention the fact that the military land did not have a special legal status: it was *dominium populi Romani vel Caesaris*. “The army can have the right to enjoy the imperial domains, and everyone agrees that this should be accepted.”⁴⁸ Nevertheless, we should not split hairs because of this: as Mócsy noticed a long time ago, the army (the legion) could have been given a certain territory which they marked using boundary stones without putting into question the ownership of the land.⁴⁹

Vittinghoff directed his third criticism regarding the civil settlements around the camps (*canabae*). Based on Mommsen's earlier views, the general opinion was that the settlement had been “militarized” in the administrative sense and it served the army as a tool to control the legion territory. To sum this up, I will quote Bérard's conclusion: “In any case, F. Vittinghoff has shown that the *canabae* were far from being a military institution and, although they were under the authority of the Legion Legate, they had a civil structure modelled after the *conventus civium Romanorum* and, at the end of the evolution, a quasi-municipal one”.⁵⁰

3.6. If we go back to the issues concerning Burnum and the legion land, the proposed arrangement of territories in the wider area given by N. Cambi and

49 A. MÓCSY, 1974, 355; usp. F. BÉRARD, 1992, 87.

50 F. BÉRARD, 1992, 88, pozivajući se na F. VITTINGHOFF, 1971, 301-303.

51 N. CAMBI et al., 2007, Sl. 3: karta na kojoj su različitim bojama naznačena područja legije i drugo.

45 F. BÉRARD 1992.

46 F. BÉRARD 1992, 86.

47 For this and other examples see F. BÉRARD 1992, 103, nos. 1-5.

48 F. BÉRARD 1992, 86f.

49 A. MÓCSY 1974, 355; cf. F. BÉRARD 1992, 87.

50 F. BÉRARD 1992, 88, referring to VITTINGHOFF 1971, 301-303.

čunati s jačim poremećajem, odnosno diskontinuitetom, od razdoblja prije Augusta, napose prije Batonova ustanka i vremena koje slijedi. Danas bi doista trebalo ozbiljno uvažiti nekoliko jasnih primjera potpunog uništavanja čak i većih aglomeracija, razornih posljedica žestokog ratovanja od rimskog građanskog rata započeta 49. g. pr. Kr. pa do 9. g. po Kr. (usp. jasne primjere Gradine u Ošanićima, naselje u Resniku). Prilikom nedavnog obilaska područja Mokrog polja i Ervenika, bili smo u prilici uočiti da su tamo dominirala dva središnja gradinska naselja, impresivna i po dimenzijama i po utvrdama. Pokazalo se, barem u slučaju Đurine gomile kod bunara Kurelj u Mokrom polju, da su nalazi helenističke keramike na koje je davno upozorio W. Buttler, izvanredno zastupljeni.⁵² Čini se da su oba ova središta napuštena prije početka ranocarskog doba, možda indicirajući nestanak dviju rubnih liburnskih općina. Drugim riječima, rimska vlast je u području oko Burnuma, napose na sjeveru i istoku, vjerojatno mogla slobodno manipulirati zemljištima, pri tome nimalo škodeći Liburnima.

his associates seems acceptable.⁵¹ Respecting the evidence that undoubtedly confirmed the existence of native communities (boundary stones from Oklaj and Razvođe in Oprominj, and to some extent the the Varvarian land up to Krka), the presumption is that a fairly large part of this territory was given to the army. According to the inscriptions and other reliable findings, there is no doubt that the military territory was vast. As was already noted, this did not only include the camp and its surrounding area but also the predetermined garrisons (especially Knin), the land intended to be used by veterans, and *prata*, like the one from Uzdolje. It is a completely different question whether this territory came in one piece or not. We probably will not find out the answer until the research on the subject of Burnum and its surrounding area intensifies. In spite of all this, I still believe that the land, which belonged to the legion and was located not far from Burnum, like the one in Uzdolje or Smrdelj, functioned as a sort of an enclave.

And as for the “nucleus” part of Burnum, I would like to emphasize that we need to take into account the considerable disruption or discontinuity that started before Augustus’ reign, especially before the Baton’s uprising and in the subsequent years. We should, from today’s point of view, recognize obvious examples of complete destruction of big agglomerations and the devastating consequences of violent wars starting from the Roman Civil War in 49 BC up to 9 AD (cf. the clear examples of Gradina in Ošanići, the settlement in Resnik). During our recent visit to the area around Mokro polje and Ervenik, we discovered that two central hill-fort settlements, impressive both in dimensions and fortifications, dominated the area. It turned out that, at least in the case of Đurina gomila by the Kurelj well in Mokro polje, the discoveries of the Hellenistic pottery, mentioned a long time ago by W. Buttler, were extensive.⁵² Apparently, both centres were abandoned before the Early Imperial era began, which might indicate that the two peripheral Liburnian communities also ceased to exist. In other words, in the area around Burnum, the northern and the eastern part in particular, Romans could have manipulated the land freely, without disturbing the Liburnians.

52 W. BUTTLER, 1933, 193-194, T. 36, 1 (Đurina gomila); 194-195, T. 36, 2 (Gradina kod Žeželja).

51 N. CAMBI et al. 2007, Picture 3: a map with differently marked areas belonging to the legion and other.

52 W. BUTTLER 1933, 193f. T. 36, 1 (Đurina gomila); 194f., T. 36, 2 (Gradina near Žeželj).

BIBLIOGRAFIJA / BIBLIOGRAPHY

Popis skraćenica / List of abbreviations

PJZ – *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, Sarajevo
 RE – *Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart
 RFFZd – *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, Zadar

Popis literature / Literature

- G. ALFÖLDY, 1964 – Géza Alföldy, Die Namengebung der Urbevölkerung in der römischen Provinz Dalmatia, *Beiträge zur Namenforschung*, 15, 1964., 55–104.
 G. ALFÖLDY, 1964a – Géza Alföldy, Veteranenedukationen in der Provinz Dalmatien, *Historia*, 13, Wiesbaden, 1964., 167–179.
 G. ALFÖLDY, 1965 – Géza Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der Römischen Provinz Dalmatien*, Budapest, 1965.
 R. BALADIÉ, 1989 – Raoul Baladié, *Strabon, Géographie, tome IV. Livre VII*, Paris: Les Belles Lettres, 1989.
 Š. BATOVIĆ, 1987 – Š. Batović, Liburnska grupa, *PJZ*, sv. V (Željezno doba), Sarajevo, 1987., 339–390.
 F. BÉRARD, 1992 – François Bérard, Territorium legionis: camps militaires et agglomérations civiles aux premiers siècles de l'empire, *Cahiers du Centre Gustave Glotz*, 3, Paris, 1992., 75–105.
 S. BILIĆ-DUJMUŠIĆ, 2006 – Siniša Bilić-Dujmušić, Promona: the site and the siege, *Dalmatia: Research in the Roman Province 1970-2001, Papers in honour of J. J. Wilkes*, British Archaeological Reports, International Series 1576, Oxford, 2006, 41–58.
 G. P. BURTON, 1975 – Graham P. Burton, Proconsuls, Assizes and the Administrations of Justice, *Journal of Roman Studies*, 75, 1975, 92–106.
 W. BUTTLER, 1933 – Werner Buttler, Burgwälle in Norddalmatien, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 1931, 21, Frankfurt a/M, 1933., 183–198.
 N. CAMBI et al., 2007 – Nenad Cambi, Miroslav Glavičić, Dražen Maršić, Željko Miletić, J. Zaninović, *Rimska vojska u Burnumu*, Burnum – Katalozi i monografije, 2, Gradski muzej Drniš, Nacionalni park Krka, Sveučilište u Zadru, Drniš – Šibenik – Zadar, 2007.
 A. CAMPEDELLI, 2011 – Alessandro Campedelli, The castrum of Burnum: between old excavations and new researches - Kastrum Burnum: između starih iskopavanja i novih istraživanja, *Archaeologia Adriatica*, 5, Zadar, 2011., 33–64.
 S. ČAČE, 1989 – Slobodan Čače, Pogranične zajednice i jugoistočna granica Liburnije u kasno predrimsko i u rimsko doba, *Diadora*, 11, Zadar, 1989., 59–91.
 S. ČAČE, 1995 – Slobodan Čače, Plinije o otocima južne Liburnije (Nat. hist. 3, 140-141 i 152), *RFFZd*, 34(21), Zadar, 1995., 11–46.
 B. ČOVIĆ, 1987 – Borivoj Čović, Srednjodalmatinska grupa, *PJZ*, sv. V (Željezno doba), Sarajevo, 1987., 442–480.
 J. DOBIÁŠ, 1929 – Josef Dobiáš, *Studie k Appianove knize illyrské*, Praha, 1929.
 M. D. DOPICO CAINZOS, 1986 – Maria Dolores Dopico Cainzos, Los conventos iuridici. Origen, cronología y naturaleza histórica, *Geriön*, 4, Madrid, 1986., 265–283.
 D. DZINO, 2010 – Danijel Dzino, *Illyricum in Roman Politics, 229BC–AD68*, Cambridge: Cambridge UP, 2010.
 M. GLAVIČIĆ, 2007 – Miroslav Glavičić, O municipalitetu antičke Skardone, *Zbornik radova sa simpozija Rijeka Krka i Nacionalni park "Krka". Prirodna i kulturna baština, zaštita i održivi razvitak*, ur. D. Marguš, Šibenik: Javna ustanova "Nacionalni park Krka, 2007., 251–257.
 M. GLAVIČIĆ, Ž. MILETIĆ, 2011 – Miroslav Glavičić, Željko Miletić, Nekoliko novih antičkih spomenika iz Skradina, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 104, Split, 2011., 113–150.
 Z. GUNJAČA, 1976 – Zlatko Gunjača, O kontinuitetu naseljavanja na području Šibenika i najuže okolice, *Šibenik, spomen zbornik o 900. obljetnici*, Šibenik, 1976., 29–58.
 R. KATIČIĆ, 1963 – Radoslav Katičić, Das mitteldalmatinische Namengebiete, *Živa antika*, 12, Skopje, 1963., 255–292.
 R. KATIČIĆ, 1964 – Radoslav Katičić, Suvremena istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija, *Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba*, Sarajevo, 1964., 9–58.
 R. KATIČIĆ, 1995 – Radoslav Katičić, *Illyro-apenninica, Illyricum mythologicum*, Zagreb, 1995, 199–210 (= *Jadranska obala u protohistoriji*, Zagreb, 1976., 177–183).
 W. KUBITSCHKE, 1924 – W. Kubitschek, Dalmatinische Notizen, *Strena Buliciana*, Zagreb - Split, 1924., 209–219.
 B. KUNTIĆ-MAKVIĆ, 1998 – Bruna Kuntić-Makvić, Ceun - uz jedan grčki natpis s Bribirske glavice, *Područje Šibenske županije od pretpovijesti do srednjega vijeka*, Izdanja HAD-a, 19, Zagreb, 1998., 243–249.
 B. KUNTIĆ MAKVIĆ (ed.), 2009 – Bruna Kuntić-Makvić, *Studia Varvarina, Dissertationes et Monographiae. International Research Center for Late Antiquity and the Middle Ages*, Motovun: University of Zagreb, Zagreb, 2009.
 A. KURILIĆ 2002 - Anamarija Kurilić, Liburnski antroponimi, *Folia onomastica Croatica*, 11, Zagreb, 2002., 123-148.

- A. MÓCSY, 1967 – Andras Mócsy, Zu den Prata legionis, *Studien zu den Militärgrenzen Roms*. 6. Internationale Limeskongress, 1964, Köln - Graz: Böhlau - Verlag, 1967., 211-214.
- A. MÓCSY, 1972 – Andras Mócsy, Das problem der militärischen Territorien in Donauraum, *Acta Antiqua Academiae scientiarum hung.*, 20, Budapest, 1972., 133-168.
- A. MÓCSY, 1974 – Andras Mócsy, Il problema delle condizioni del suolo attribuito alle unita militari nelle province danubiane, *I diritti locali nelle province romane, con particolare riguardo alle condizioni giuridiche del suolo. Convegno internazionale Accademia dei Lincei*, 1971, Roma, 1974., 335-355.
- A. OREJAS, I. SASTRE PRAT, 1999 – Almudena Orejas, Ines Sastre Prat, Fiscalité et organisation du territoire dans le Nord-Ouest de la Péninsule Ibérique : civitates, tribut et ager mensura comprehensus, *Dialogues de l'Histoire Ancienne*, 25, 1, Paris, 1999., 159-188.
- I. PEDIŠIĆ, 2001 – Ivo Pedišić, *Rimska Skardona*, Skradin: Naklada Matica hrvatska Skradin, 2001.
- S. RADT, 1894 – Stefan Radt, *Strabons Geographika: Strabons Geographika. Italien, Nordeuropa, Griechenland*. Buch V - VIII: Text und Übersetzung: Bd. 2, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2003.
- D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1989 - *Iliri i antički svijet*, Split: Književni krug (Biblioteka znanstvenih djela, 33), 1989.
- A. SCHULTEN, 1894 – A. Schulten, Das Territorium legionis, *Hermes*, 29, 1894., 481-516.
- A. STARAC, 2000 – Alka Starac, *Rimsko vladanje u Istriji i Liburniji I-II*, Monografije i katalozi 10, Pula: Arheološki muzej Istre, 2000.
- M. SUIĆ, 1962 – Mate Suić, Municipium Varvariae, *Diadora*, 2, Zadar, 1962., 179-196.
- M. SUIĆ, 1968 – Mate Suić, Bribir (Varvaria) u antici, *Kolokvij o Bribiru. Pregled rezultata arheoloških istraživanja od 1959. do 1965. godine* (posebni otisak *Starohrvatska prosvjeta* III. ser., 10), Zagreb, 1968., 21-38.
- M. SUIĆ, 1981– Mate Suić, *Zadar u starom vijeku*, Prošlost Zadra I, Zadar, 1981.
- J. ŠAŠEL, 1974 – Jaroslav Šašel, Aenona, *RE*, Suppl. 14, Stuttgart, 1974., 3-13.
- J. ŠAŠEL, 1983 – Jaroslav Šašel, La fondazione delle città flavie quale espressione di gratitudine politica, *La città antica come fatto di cultura, Atti del Convegno di Como Bellagio, 11-15 giugno 1979*, Como, 1983., 79-91.
- M. ŠAŠEL KOS, 2005 – Marjeta Šašel Kos, *Appian and Illyricum*, Situla. Razprave Narodnega muzeja Slovenije, 43, Ljubljana, 2005.
- V. VEDALDI IASBEZ, 1994 – Vanna Vedaldi Iasbez, *La Venetia orientale e l'Istria. Le fonti letterarie greche e latine fino alla caduta dell'Impero Romano d'Occidente*, Roma: Quasar, 1994.
- F. VITTINGHOFF, 1971 – Friedrich Vittinghoff, Die rechtliche Stellung der *canabae legionis* und die Herkunftsangabe *castris*, *Chiron*, 1, 1971., 299-318.
- F. VITTINGHOFF, 1974 – Friedrich Vittinghoff, Das Problem des 'Militärterritoriums' in der vorseverianischen Kaiserzeit, *I diritti locali nelle province romane, con particolare riguardo alle condizioni giuridiche del suolo. Convegno internazionale Accademia dei Lincei*, 1971, Roma, 1974., 109-124.
- J. J. WILKES, 1969 – John J. Wilkes, *Dalmatia*, London: Routledge & Kegan Paul, 1969.
- M. ZANINOVIĆ, 1968 – Marin Zaninović, Burnum, castellum - municipium, *Diadora*, 4, Zadar, 1968., 119-129.
- M. ZANINOVIĆ, 1974 – Marin Zaninović, Kninsko područje u antici, *Arheološki radovi i rasprave*, 7, Zagreb, 1974., 301-319.
- M. ZANINOVIĆ, 1978 – Marin Zaninović, Gradina u Danilu i Tor nad Jelsom. Dva gradinska naselja u srednjoj Dalmaciji, *Naseljavanje i naselja u antici. X Kongres arheologa Jugoslavije - Materijali SADJ*, 15, Beograd, 1978., 17-29.
- M. ZANINOVIĆ, 1985 – Marin Zaninović, Prata legionis u Kosovu kraj Knina, *Opuscula Archaeologica*, 10, Zagreb, 1985., 63-79.
- M. ZANINOVIĆ, 1992 – Marin Zaninović, Od Ninije do Promone, *Arheološka istraživanja u Kninu i Kninskoj krajini. Znanstveni skup, Knin, 13-15. X. 1987.*, Izdanja HAD-a 15, Zagreb, 1992., 33-40.
- M. ZANINOVIĆ, 1998 – Marin Zaninović, Scardona i Rider - flavijevske fundacije, *Područje Šibenske županije od pretpovijesti do srednjega vijeka*, Izdanja HAD-a, 19, Zagreb, 1998., 123-129.

